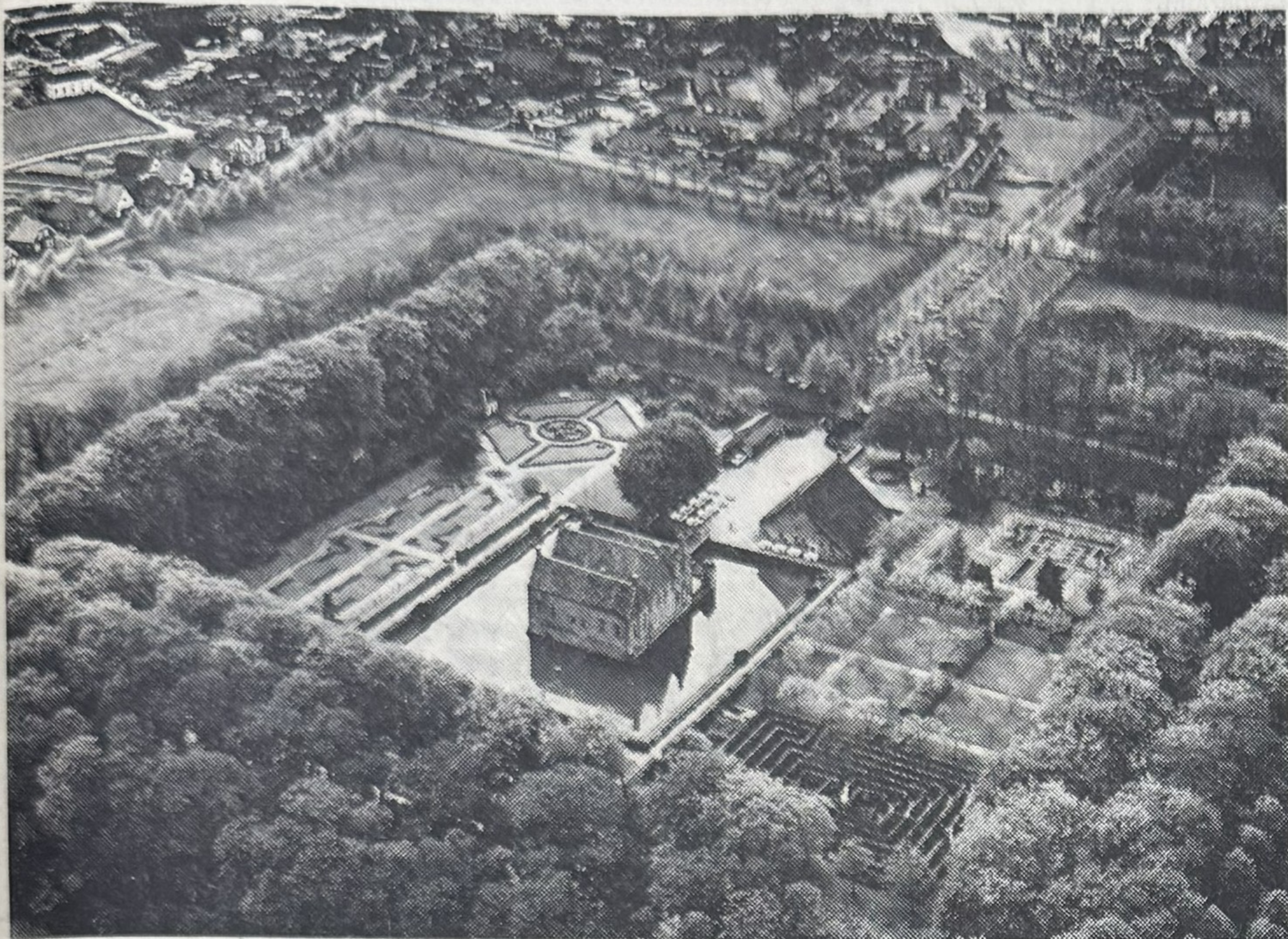

GRONINGEN BEZAT ALOM VEEL BURCHTEN MAAR:

Een der best bewaarde borgen staat in Uithuizen

11 door J. RITTERSMA

Op deze foeto in het midden de Menkemaborg. Rechts daarvan het Schathoes. De foto geeft een goed beeld van de architectuur van de tuinen. Ook de doolhof (rechts onder) springt er duidelijk uit.

(Aerophoto Eelde - H. R. Conens)

De twist speelde zich af in het jaar 1231 en moet gezien worden in het raam van de grote strijd die in het noorden woedde tussen de Drenten en de bisschop van Utrecht. De Drenten hadden hulp van de Fivelingoërs, de Vredewolders en Langewolders, terwijl de bisschop steun kreeg van de stad Groningen, Hunzingo, Humsterland, Middag en een gedeelte van Friesland.

In 1250 wordt tussen beide partijen de vrede gesloten.

Een ander opmerkelijk gegeven in de geschiedenis van Uithuizen is het voorkomen van diverse borgen. Behalve de borg Menkema waren hier nog de borgen: Ringeweer, Almersma en Engersum.

Ringeweer stond ten oosten van de hervormde kerk. Een van de bewoners van Ringeweer was jhr. Mello Alberda. Hij was afkomstig uit 't Zandt. In 1682 kocht hij Menkema, ook Rensuma te Uithuizermeeden was in zijn bezit. Hij was president van de Hoge Justitiekamer, gecommiteerde der Ommelanden en bewindhebber der W.I.C.

Hij overleed in 1699 en werd begraven in de Uithuizer kerk. Van de borg Ringeweer met de daaraan verbonden rechten is verder weinig bekend.

De borg Almersma stond in het westeinde van het kerspel Uithuizen. In 1677 was het in het bezit van de burgemeester van Groningen, Gosen Schaffer of Scheffer. De borg is afgebroken in de 17de eeuw.

De borg Engersum of Engersma lag aan de noordzijde van het dorp. De bewoners van dit huis waren voornamelijk leden van 't geslacht Ausum, Awlsum of Ausma. Enkele van de borgbewoners waren Bonne Awlsum (1526-1560), begraven in de hervormde kerk en Rudolf Ausma. Deze sneuvelde in 1637 bij Venlo. Zijn vrouw verkocht de borg aan redger Hermannus Mettinck. De borg raakte echter steeds meer in verval, tot ze in 1855 werd gesloopt. Tenslotte de Menkemaborg.

Omdat deze borg een der weinig overgeblevene en bovendien één der beste voorbeelden is van de nog bestaande groninger borgen, is het wellicht interessant iets meer te vertellen over het ontstaan van een borg.

In vroeger tijden leefde de bevolking in deze streken onbeschermd tegen de zee. Men begon met het opwerpen van wierden om niet afhankelijk te zijn van

De meeste Groningers die belang stellen in de geschiedenis van hun gewest, zullen wel eens iets gehoord hebben over de oorlog tussen de Ernerenses en de Uthusens. Vele geschiedschrijvers hebben zich in deze oorlog verdiept, maar steeds bleef het een open vraag wie nu eigenlijk de Ernerenses waren. Dat met de Uthusens de Uithuizers bedoeld werden, betwijfeld niemand. In de Groninger Volksalmanak van 1965-'66 heeft dr W. J. Formsma zijn studie geschreven omtrent deze oorlog. Zijn conclusie is, dat de Ernerenses toch de Eenrumers geweest moeten zijn. Het twistpunt tussen de beide partijen was een omstreken eiland. Men dacht dat met dit eiland de „aangewassen landen” — de kwelders — tussen Eenrum en Uithuizen of het verdwenen eiland Korenzand of het eiland Rottumeroog bedoeld werden.

Dr Formsma komt tot de overtuiging dat het omstreken eiland Rottumeroog moet zijn geweest.

eb en vloed. Weldra werd met het aanleggen van eenvoudige dijken en kaden begonnen en steeds meer werd de zee teruggedrongen.

De mensen gingen meer samenwonen en zo ontstonden de eerste nederzettingen in de eeuwen na het begin onzer jaartelling. De bevolking leefde van landbouw en visvangst op bescheiden schaal en men woonde in lemen hutten, steen als bouw materiaal kende men toen nog niet. Geleidelijk ontwikkelden zich in deze nederzettingen en dorpjes enkele hofsteden met meer importantie dan de overige. De bewoners van deze heerden kregen steeds meer bevoegdheden en rechten dan hun mededorpelingen. Doordat deze ontwikkeling zich door de gehele landstreek voortzette, had dit als konsekwentie dat de „dorpsheren” onderling wel eens van mening verschilden of elkaars rechten twistten. Dit leidde vaak tot twisten en oorlogjes. Vaak werden de — toch nog primitieve — boerenhoeven verwoest en platgebrand. De heren gingen er toe over om huis en goed beter te beschermen; de woonsteden werden versterkt en er omheen werden grachten gegraven. Een belangrijke versterking betekende de komst van steen als bouw materiaal. Zo ontstonden de zg. „Steen Huysen” omringd door grachten; de groninger borg was geboren.

Deze steenen huysen waren praktisch niet in te nemen, totdat het buskruit werd uitgevonden. Zo groeide de borg geleidelijk uit tot de woning van de „jonkers” of

„hovelingen”, de rijk geworden geslachten van landeigenaren in de Ommelanden. Mr J. A. Feith noemt ongeveer 120 borgen en „minderhuysen”.

De Ommelander borgen verschaften aan de bezitters zeer vele en grote rechten, zoals ze zich geleidelijk als „edele heerd” ontwikkeld hadden. Zo ook de Menkemaborg. Van oorsprong was Menkema een gerechtelijke boerenplaats of heerd en later een adellijke borg. Het is zeer moeilijk na te gaan wanneer Menkema ontstaan is, maar men veronderstelt dat de borg in ongeveer 1200 al bestond. In dit verband wordt de naam genoemd van een zekere Menke.

In 1376 komen we in de geschiedenis van Menkema de naam van Eppo Menkema tegen. Hij was redger te Uithuizen. Omstreeks die tijd woedde in deze streken de beruchte strijd tussen de Vetkopers en de Schieringers. De oude borg werd in 1400 door de Groningers verwoest. In het jaar 1489 kwam Menkema aan het geslacht Clant, via het huwelijk van Vrouwe Bijwe tho Stedum met Andelof Nittersum. Hun dochter trouwde met Egbert Clant van Stedum.

Het jaar 1614 was een belangrijk jaar voor de borg; het gebouw werd gerestaureerd en uitgebreid, vooral aan de westzijde. Hier werd het gebouw met een vleugel vergroot. De borg kreeg aldus een hoofdzijdevorm. Menkema werd toen bewoond door Osebrand Clant, een kleinzoon van Egbert Clant. Osebrand was getrouwd

met Josina Manninga van Dijksterhuis (zie artikel 1 van deze serie).

Een gedenksteen vermeldt: „Anno 1400 is Menckemahues vernelt. Anno 1614 dorch Gods Gnade gerepareert”.

In 1682 werd — de reeds genoemde — Mello Alberda de nieuwe eigenaar van Menkema. Een zoon van Mello — Unico Allard — trouwde met Everdina van Berum. Tijdens de bewoning van Menkema door dit echtpaar is er veel veranderd. Het ontwerp van de tuin rondom de borg is grotendeels uit hun tijd afkomstig. De hoofdzijdevorm verdween door aanbouw, terwijl de ingang verplaatst werd naar het westen, zoals ze heden ten dage nog te zien is. In de borg werd toen de prachtige schouw onder meer aangebracht.

Maar de geschiedenis gaat verder: Van de jaren na 1700, waarin voorgenoemde veranderingen plaatsvonden, gaan we naar de laatste bewoners van de borg. De laatste Alberda die op Menkema gewoond heeft, was jhr Gerhard Alberda van Menkema en Dijksterhuis. Hij was kamerheer van koning Willem III. Hij was ongetrouwd en overleed in 1902.

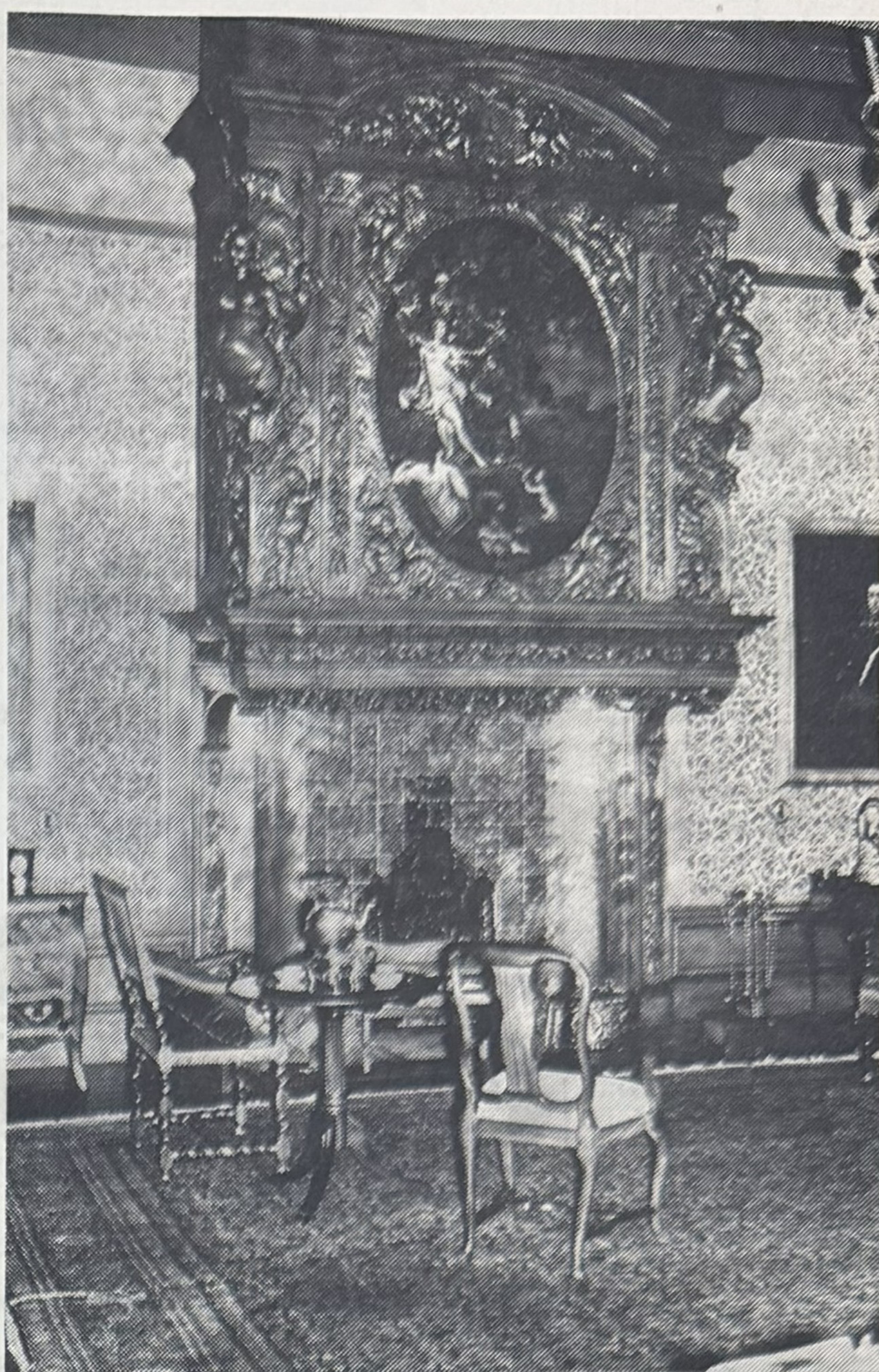
Een neef van Gerhard Alberda — een zoon van zijn zuster — jhr. mr. Jean François Lewé van Nijenstein bewoonde Menkema tot hij en zijn vrouw het schonken aan het Museum van Oudheden te Groningen. Zo is Menkema tot op vandaag voor het nageslacht bewaarde gebleven. Vele Groningers hebben — in tegenstelling tot al diegenen die buiten onze provincie wonen — nog nooit een bezoek gebracht aan de borg. En toch is een bezoek aan de oude borg met zijn prachtig aangelegde en keurig verzorgde en onderhouden tuinen, alleszins de moeite waard.

Wanneer men de tweede grachtbrug gepasseerd heeft, is het alsof men bij de vroegere borgbewoners op bezoek komt. Die ene stap over de voordeurdrempel schijnt een stap van twee- à driehonderd jaar in het verleden te zijn.

Het is verleidelijk om u mee te nemen door al de kamers en gangen en u te wijzen op al die voorwerpen, die stille getuigen zijn van een tijd, die de 20ste-eeuwse mens soms vreemd en misschien ook wel romantisch voorkomt. Evenwel, interessant is het zeker. Maar deze rondgang door de borg laten we graag aan het huispersoneel van de borg over, indien u mocht besluiten Menkema eens of nóg eens te bezoeken.

Het hemelbed in de Menkemaborg is een uiterst kostbaar voorwerp, dat door de franse architect De Marro in Lodewijk-XIV-stijl is ontworpen. Op dit bed, dat nooit uit het kasteel is geweest — en honderden jaren oud is — heeft koning Willem I meerdere malen geslapen. (Foto: K. Loonstra)

De prachtige schouw in een der zalen van de Menkemaborg. Deze schouw is aangebracht door het echtpaar Unico Allard Alberda - Everdina van Berum. De vorm van de tuin zoals die er nu nog ligt is ook grotendeels een ontwerp van dit echtpaar. (Foto: K. Loonstra)

Hiermede zijn we aan het eind gekomen van een beschrijving in kort bestek van kerken en borgen met de daaraan verbonden geschiedenissen van Uithuizen. Een plaats waaruit de relatie met het verleden het duidelijkst tot uitdrukking komt in het gemeentewapen:

In dit wapen staat o.a. het blaas van het geslacht Alberda, met als onderschrift EX UNDIS, hetgeen betekent: „Uit de wateren”. Sinds jaren hebben de kustbewoners hun strijd tegen de zee gevoerd. Zo ook de Uithuizers. Maar steeds verder werd de zee teruggedrongen en polder na polder werd op de zee heroverd. Zo doende kon Jan Boer dichten:

Het waddenvolk stait as van olds gewoapend
ien dichte drom op nok van noorderdiek,
wacht op dei woaterhel, dei kolkend, goapend,
groit noar zien lappen laand, verloren riek!

